

Dr hab. Henryka Ilgiewicz

Instytut Badań Kultury Litwy, Wilno, Litwa

Dwie edycje źródeł o polskich zesłańcach w Imperium Rosyjskim

W latach 2017 i 2018 ukazały się dwie ważne edycje źródeł o polskich zesłańcach politycznych w Imperium Rosyjskim w drugiej połowie XIX w. Są to następujące prace: Witort Jan, *O syberyjskim zesłaniu i rusyfikacji Żmudzi*, wstęp, opracowanie i redakcja Wiesław Caban i Jerzy Szczepański, przy współpracy Zbigniewa Wójcika, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2017, 282 ss., il. oraz *Syberyjska korespondencja zesłańców postyczniowych (1864–1866): „Po drodze życia wstąpić przed śmiercią do Polski”*, wybór, opracowanie, wstęp Wiesław Caban i Swietłana A. Mulina, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, 2018, 380 ss.

Pierwsza z omawianych książek została wydana w 2017 r. jako piąty tom seryjnego wydawnictwa „Kresy w polskich pamiętnikach i listach (1795–1918)”¹. Tom zawiera pamiętnik etnologa i etnografa, badacza prawa zwyczajowego, politycznego zesłańca Jana Michała Witorta pt. *Znad brzegów Morza Białego* i jego artykuły *Szkice znad Niewiaży* oraz *Żmudź współczesna*, publikowane w prasie lwowskiej. Ponadto tom zawiera „Wstęp” napisany przez Wiesława Cabana i Jerzego Szczepańskiego², szkic biograficzny „Jan Michał Witort (1855–1903) – zarys biografii niepokornego pozytywisty” pióra Zbigniewa W. Wójcika³, „Kalendarium Jana Michała Witorta” opracowane przez Zbigniewa W. Wójcika⁴, „Aneksy”, na które składają się

¹ Dotychczas w tej serii ukazały się: *Wilno i Wileńszczyzna w pamiętnikach z lat pierwszej wojny światowej (Materiały ze zbiorów wileńskich i londyńskich)*, opracowanie, wstęp i przypisy Małgorzata i Marek Przeniosło, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2014, 157 ss., il.; Brensztejn Michał, *Dziennik 1915–1918*, Cz. 1: *Rok 1915 i 1916*, opracowanie, wstęp i przypisy Małgorzata i Marek Przeniosło, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2015, 184 ss., il.; *Nieznane listy z Ziemi Zabraných*, red. Stanisław Wiech, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2016, 256 ss., il.; *Polacy z Wilna i ze Żmudzi na zesłaniu: Pamiętniki Józefa Bogusławskiego i księdza Mateusza Wejta*, opracował Mariusz Nowak, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2016, 340 ss.

² Witort Jan, *O syberyjskim zesłaniu i rusyfikacji Żmudzi*, wstęp, opracowanie i redakcja Wiesław Caban i Jerzy Szczepański, przy współpracy Zbigniewa Wójcika, Warszawa 2017, s. 7–14.

³ Tamże, s. 15–34.

⁴ Tamże, s. 35–39.

raporty policyjne, wypisy z listów J. Witorta, dokumenty urzędowe z Tom-ska i bibliografia tegoż⁵, „Indeks osobowy”⁶ oraz „Indeks geograficzny”⁷.

Autor pamiętnika Jan Michał Witort urodził się 10 listopada (21 paździer-nika według starego stylu) 1853 r. w Poswoli (lit. *Pauslajys*) na Litwie koło Poniewieża (lit. *Panevėžys*) w rodzinie szlacheckiej jako syn Jana Adolfa i Anny Pauliny z Szemiothów. Miał młodszego brata Cezarego. Wcześniej osieroceni przez rodziców (matka zmarła w 1856 r., ojciec w 1860 r.) obaj chłopcy wychowywali się pod opieką siostry ojca Klementyny z Witortów Tomkiewiczowej. Cezary po ukończeniu wileńskiej średniej szkoły realnej studiował w Akademii Medyko-Chirurgicznej w Petersburgu. Jana Michała opiekunowie skierowali do wojskowej szkoły średniej w Pskowie. Mimo znakomitych postępów szkoły tej nie ukończył, samodzielnie przygotował się do matury eksternistycznej, którą uzyskał w czerwcu 1872 r. w wileńskim gimnazjum realnym. Po uzyskaniu matury wstąpił na politechnikę w Rydze, w 1874 r. przeniósł się do Petersburga, gdzie kontynuował studia w Instytu-cie Technologicznym. Na początku 1875 r. z powodu choroby uzyskał po-zwolenie przygotowania się do letnich egzaminów w domu. W czasie stu-diów zaangażował się w działalność nielegalnych organizacji radykalnych. Po przybyciu na Litwę nawiązał kontakt z działaczami podziemnej studenc-kiej organizacji samokształceniowej, przechowywał u siebie wydawnictwa zakazane. Wiosną 1875 r. organizacja została wykryta, a jej członkowie aresztowani. Po przeprowadzeniu śledztwa ukarano 20 osób, w tym Jana Mi-chala Witorta, którego zesłano na północ europejskiej części Rosji. Karę od-bywał w Onedze guberni archangielskiej, pod koniec zesłania został przenie-siony do Archangielska, gdzie przebywał do końca pierwszego zesłania. Po zwolnieniu wiosną 1879 r. przybył do Warszawy⁸.

Wracając z zesłania Witort zatrzymał się po drodze w Moskwie i Peters-burgu, nawiązując kontakt z polskimi i rosyjskimi organizacjami młodzieży radykalnej. Po przybyciu do Warszawy podjął pracę jako robotnik w maga-zynie Kolei Warszawsko-Petersburskiej. Mimo że pozostawał pod nadzorem policji, kontynuował działalność w organizacjach konspiracyjnych, za co wkrótce został aresztowany, więziony w Cytadeli Warszawskiej i ponownie skazany na zesłanie, najpierw do Nikolska na północno-zachodnim Uralu,

⁵ Tamże, s. 217–268.

⁶ Tamże, s. 269–276.

⁷ Tamże, s. 277–282.

⁸ Tamże, s. 15–25, 35–37.

potem do Mariińska na Syberii Zachodniej. Przebywając w Mariińsku, podjął badania nad polskimi zesłańcami na Syberii. W 1883 r. ciężko chory trafił do szpitala w Tomsku. W 1884 r. został oskarżony o udział w organizowaniu zamachu na gubernatora Syberii Wschodniej. Po uciążliwym śledztwie został uwolniony od podejrzania i w maju 1884 r. wysłany do Semipałatyńska, gdzie zastał innych polskich zesłańców i razem z nimi prowadził badania prawa zwyczajowego ludów Dzikiego Stepu (dziś Kazachstan). W 1885 r. przeniesiono go do Ust'-Kamieniogorska, gdzie kontynuował prace etnograficzne. Od sierpnia 1886 r. ponownie przebywał w Semipałatyńsku. Po zakończeniu zesłania w styczniu 1887 r. opuścił Semipałatyńsk i wrócił do kraju. Po krótkim pobycie w Wilnie podjął pracę nauczyciela domowego w okolicach Poniewieża. W 1891 r. w wyniku denuncjacji zakazano mu zajmowania się nauczaniem w domach prywatnych. Zamieszkał na stałe w Poniewieżu⁹.

Mimo pogorszenia się stanu zdrowia Witort czynnie współpracował z Macierzą Szkolną w Cieszynie, Towarzystwem Ludoznawczym we Lwowie, prowadził obserwacje etnograficzne, zbierał materiały o położeniu podbitych narodów w zaborze rosyjskim, polityce rusyfikacyjnej i jej skutkach na Litwie i Żmudzi, posyłał liczne prace do polskich czasopism, takich jak: „Przegląd Literacki”, „Kraj”, „Głos”. „Wisła”, „Lud”, „Ateneum”, „Przegląd Wszechpolski” i in., wydał książki: *Zarys prawa zwyczajowego ludu litewskiego*, Lwów 1898; *Zarys prawa pierwotnego*, Warszawa 1899; *Filozofia pierwotna (Animizm)*, Lwów 1900¹⁰.

Witort zmarł 10 (23) kwietnia 1903 r., pochowany został na rzymskokatolickim cmentarzu parafialnym w Poniewieżu. Polski historyk Zbigniew W. Wójcik w szkicu biograficznym pisał o nim : „Żył niespełna 51 lat. W więzieniach i na zesłaniach spędził około 12 lat, niekiedy w skrajnie trudnych warunkach. Stopniowo podupadł na zdrowiu i ostatecznie utracił wzrok. Mimo to po powrocie do kraju z Syberii walczył nadal z caratem, tym razem głównie dokumentując jego politykę wynaradawiania podbitych narodów na Litwie”¹¹.

Pamiętnik Jana Michała Witorta najprawdopodobniej powstał w latach 1895–1897. Wydawcy są przekonani, że rękopis przechowywany w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu nie jest napisany

⁹ Tamże, s. 26–33, 35–39.

¹⁰ Tamże, s. 247–258.

¹¹ Tamże, s. 34.

ręką Witorta, który pod koniec życia miał problemy ze wzrokiem, lecz został podyktowany krewnej Leoni Witortównie, która pełniła rolę jego sekretarki. Opisane w pamiętniku wydarzenia obejmują lata 1875–1879, czyli okres jego pierwszego zesłania do guberni archangielskiej. Z pamiętnika wynika, że przebywając na zesłaniu, Witort nawiązał znajomości z innymi zesłańcami politycznymi zarówno Polakami, jak Rosjanami, zajmował się samokształceniem i obserwacjami etnograficznymi, odbył wycieczkę do monasteru na Wyspach Sołowieckich i wyspę Kij w Zatoce Oneskiej, odnotował wiele opisów zwyczajów i obyczajów ludów zamieszkujących wybrzeża Morza Białego. Pobyt na zesłaniu, zetknięcie się z urzędnikami różnego szczebla administracji państwowej, policją, zesłańcami o różnych poglądach politycznych miały głęboki wpływ na Witorta. Wspominając o zmianach, jakie zaszły w jego świadomości za okres pobytu na zesłaniu, pisał w pamiętniku: „Nie były one zasadnicze, dotyczyły przeważnie jaśniejszego sformułowania mego poglądu na świat. Gorliwa praca naukowa ostatecznie przekształciła mnie na zwolennika filozofii naukowej, pozytywnej; doktryna ewolucjonizmu zaznaczyła głębokie ślady w moim umyśle i sercu, stałem jej stronnikiem, stosując ją do nauki o społeczeństwie i etyki. Wówczas dobrze rozumiałem, że dzisiejsze formy społeczne są przejściowe, względne; słowem są kategoriami historycznymi. Był to krok pierwszy ku socjalizmowi naukowemu. Zrobiłem go i stronnik zasad towarzystwa demokratycznego w niespełna cztery lata przeobraził się w demokratę socjalnego, ale nie rewolucjonistę i beznarodowca”¹².

Uświadomiwszy konieczność kontynuowania działalności nielegalnej, zastanawiał się nad wyborem organizacji. Rosyjskie organizacje, takie jak „Ziemia i Wola”¹³ oraz „Narodnaja Wola”¹⁴, nie zyskały jego uznania,

¹² Tamże, s. 104.

¹³ „Ziemia i Wola” (ros. *Земля и Воля*, pol. „Ziemia i Wolność”) – wczesnosocjalistyczna organizacja konspiracyjna wywodząca się z ruchu tzw. narodników, działająca w Rosji w l. 1861–1864 oraz 1876–1879. Celem jej było wprowadzenie socjalizmu w oparciu o bunt niezadowolonych chłopów. Organizacja przetrwała do końca 1879 r., po czym rozpadła się z powodu rozbieżności co do metod zwalczania caratu. Zwolennicy metod terrorystycznych utworzyli nową organizację o nazwie „Narodnaja Wola”, natomiast skrzydło pozostające przy bardziej narodnickim programie społecznym utworzyło organizację „Czornyj Pieriedieł”. Zob.: https://pl.wikipedia.org/wiki/Ziemia_i_Wola [dostęp: 19.08.2019].

¹⁴ „Narodnaja Wola” (ros. *Народная воля*, również „Wola Ludu”) – organizacja rewolucjonistów rosyjskich dążąca do obalenia caratu. Powstała we wrześniu 1879 r., w wyniku rozłamu organizacji „Ziemia i Wola”. Doceniała znaczenie walki politycznej dla

ideowo bliższe mu były organizacje społeczno-demokratyczne działające w Królestwie Polskim, z którymi po powrocie z pierwszego zesłania i zamieszaniu w Warszawie podjął bliską współpracę. „Rozpoczęło się życie niesłychanie czynne, nerwowe, wyczerpujące, ale pełne najrozmaitszych wrażeń, niekiedy potężnych lubo bardzo niebezpiecznych, niekiedy komicznych; trwało ono tylko parę miesięcy, ale pozostawiło wrażenia niezatarte” – wspominał Witort po latach¹⁵. Po kilku miesiącach został ponownie aresztowany, osadzony w Cytadeli Warszawskiej i na mocy wyroku sądu rosyjskiego z 24 kwietnia 1880 r. zesłany na północno-zachodni Ural, potem na Syberię Zachodnią¹⁶.

Oprócz pamiętnika w niniejszym tomie znajdują się dwa artykuły Witorta z cyklu *Szkice znad Niewiaży*, które w większej części były opublikowane pod tym samym tytułem w dodatku literackim „Tydzień” do rocznika VII „Kuriera Lwowskiego” z 1899 r. Dołączono do nich także część rękopiśmienną znajdującą się w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich¹⁷. Kolejny zamieszczony w tym tomie tekst to *Żmudź współczesna*, który pierwotnie został opublikowany w „Przeglądzie Wszechpolskim” z 1897 roku¹⁸.

Teksty podpisane pseudonimem Jan Syrokomla są poświęcone rusyfikacji Litwy i Żmudzi po powstaniu styczniowym. Przygotowując ich publikacje, Witort przeanalizował politykę rosyjską od końca XVIII w. do czasów mu współczesnych. Korzystał z prac historyków rosyjskich, prasy, publikacji na temat Rosji w Europie Zachodniej, oficjalnych wydawnictw historyczno-statystycznych, danych Kowieńskiego Komitetu Statystycznego, własnych obserwacji. Szczególną uwagę zwracał na wszelkie działania, jakie podejmował rosyjski aparat represji wobec Polaków i Litwinów, oraz na kształtowanie się litewskiego ruchu narodowego. Ponadto przytaczał wiele konkretnych danych statystycznych o liczebności ludności polskiej i rosyjskiej, sta-

zdobycia swobód demokratycznych, cel ten jednak starała się realizować za pomocą spisków i terroru indywidualnego (m.in. wielokrotne próby zamachu na cara Aleksandra II). Najważniejsi przywódcy: Andriej Żelabow, Aleksandr Michajłow. Organizacja została rozbita w następstwie licznych aresztowań po zabójstwie cara Aleksandra II w 1881 r. Zob.: https://pl.wikipedia.org/wiki/Narodnaja_Wola [dostęp: 19.08.2019].

¹⁵ Witort Jan, *O syberyjskim zesłaniu...*, s. 105.

¹⁶ Tamże, s. 37.

¹⁷ Tamże, s. s. 107–189.

¹⁸ Tamże, s. 191–216.

nie posiadania wielkiej majątności ziemskiej, sytuacji w szkolnictwie. Zdaniem W. Cabana i J. Szczepańskiego trudno odpowiedzieć jednoznacznie, czy ze wszystkimi wywodami Witorta wypada się zgodzić, jednak nie ulega wątpliwości, że jego analizy przeprowadzone na podstawie danych statystycznych i wiele obserwacji dotyczących relacji polsko-rosyjskich czy polsko-litewskich należy brać pod uwagę¹⁹.

Warto zwrócić uwagę także na zamieszczone w niniejszym tomie aneksy. Pierwszy z nich zawiera raport policyjny przygotowany dla samego cara Aleksandra II, zachowany w Państwowym Archiwum Rosyjskiej Federacji (*Государственный архив Российской Федерации*). Raport najprawdopodobniej został sporządzony w 1875 r. po aresztowaniu Witorta i jego przesłuchaniu²⁰. W aneksie nr 2a znajdują się wypisy sporządzone z listów Witorta, skierowanych do jego rosyjskich przyjaciół i przechwyconych przez żandarmerię. Są tu też notatki policyjne wykonane w związku ze śledzeniem zachowania Witorta, kiedy był już na zesłaniu w guberni archangielskiej²¹. Natomiast aneks nr 2b zawiera kilka dokumentów z archiwum w Tomsku (*Государственный архив Томской области*) dotyczących pobytu Witorta na zesłaniu w Mariińsku i Tomsku²². W aneksie nr 3 znajdziemy bibliografię publikacji samego J. M. Witorta oraz wybór publikacji o nim²³.

Druga z omawianych książek, *Syberyjska korespondencja zesłańców postyczniowych (1864–1866): „Po drodze życia wstąpić przed śmiercią do Polski”*, ukazała się w 2018 r. jako trzeci tom serii „Polacy – Syberia. XVIII–XIX wiek”²⁴. Tom zawiera „Wstęp” (w języku polskim i rosyjskim) napisany przez Wiesława Cabana i Swietłanę Mulinę²⁵, trzy rozdziały, „Wykaz ilustracji”²⁶, „Indeks osobowy”²⁷ oraz „Indeks nazw miejscowych”²⁸.

W rozdziale pierwszym *Polacy w Kurganie w świetle dokumentów urzędowych* zamieszczono 19 dokumentów (w języku rosyjskim i w przekładzie

¹⁹ Tamże, s. 12.

²⁰ Tamże, s. 217–231.

²¹ Tamże, s. 233–238.

²² Tamże, s. 239–243.

²³ Tamże, s. 245–260.

²⁴ *Syberyjska korespondencja zesłańców postyczniowych (1864–1866): „Po drodze życia wstąpić przed śmiercią do Polski”*, wybór, opracowanie, wstęp Wiesław Caban i Swietłana A. Mulina, Kielce 2018.

²⁵ Tamże, s. 11–52.

²⁶ Tamże, s. 361.

²⁷ Tamże, s. 363–373.

²⁸ Tamże, s. 375–380.

na język polski) pochodzących z Historycznego Archiwum w Omsku (*Исторический архив Омской области*). Dokumenty dotyczą sprawy Michaiła Karpińskiego – horodniczego okręgu kurgańskiego w latach 1864–1866, przeciwko któremu w 1867 r. wszczęto śledztwo, gdyż rzekomo niedostatecznie bacznie nadzorował polskich zesłańców²⁹.

Polscy zesłańcy trafiali do Kurganu³⁰ w guberni tobolskiej za udział w powstaniu styczniowym głównie z guberni wileńskiej i w ogóle z ziem zabranych, ale byli też z Królestwa Polskiego. W kwietniu 1864 r. przebywało tu 17 Polaków, w sierpniu – 77, w końcu grudnia 1865 r. – 120, w 1866 r. – 160 osób. Trudna sytuacja materialna zesłańców zmusiła ich do założenia kółka wzajemnej pomocy. O tym, że w Kurhanie polscy zesłańcy stanowią w jakiś sposób zorganizowaną grupę, dowiedziały się władze miejscowe. W 1867 r. na polecenie generała-gubernatora Syberii Zachodniej przeprowadzono śledztwo i ustalono, że zesłańcy Polacy z inicjatywy Michała Żaby, szlachcica z powiatu dziśieńskiego guberni wileńskiej, absolwenta Wydziału Medycznego Uniwersytetu Moskiewskiego, rzeczywiście założyli kółko wzajemnej pomocy, które przez władze carskie było określane jako Towarzystwo Pomocy Wzajemnej. Kółko miało swój regulamin, bez pozwolenia władz prowadziło sklepik najpotrzebniejszych towarów przeznaczonych dla zesłańców, a zarząd kółka rozstrzygał spory, do jakich dochodziło między zesłańcami³¹.

Śledztwem objęty był również horodniczy Kurganu Michaił Karpiński. Poza oskarżeniem, że pozwolił zesłańcom na utworzenia organizacji, postanowiono mu także zarzut, że zatrudniał Polaków w miejscowej policji i służbach pożarniczych. Horodniczy przyznał się do zatrudniania Polaków za wynagrodzeniem, ponieważ oni, w odróżnieniu od uzależnionych od alkoholu miejscowych funkcjonariuszy, sumiennie pełnili polecone im obowiązki. W wyniku śledztwa siedmiu Polaków, w tym Michał Żaba, zostało uwięzionych. Żaba przebywał w kurgańskim więzieniu kilka miesięcy i został przeniesiony do Ust'-Kamenogorska, przebywał też w Semipałatyńsku i Czarewokokszajsku. W maju 1871 r. został uwolniony od nadzoru policyjnego, ale zgodnie z istniejącymi przepisami nie mógł powrócić ani na Litwę, ani do

²⁹ Tamże, s. 53–133.

³⁰ Kurgan – miasto w azjatyckiej części Rosji, nad Tobołem (dopływ Irtysza), stolica obwodu kurgańskiego. Zamieszkane przez około 325,7 tys. mieszkańców (2014). Miasto założono w 1662 r., prawa miejskie nadano w 1782 r. Zob.: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Kurgan> [dostęp: 19.08.2019].

³¹ *Syberyjska korespondencja zesłańców...*, s. 15–18.

Królestwa Polskiego. Osiedlił się w Aleksandrowskim Zawodzie w guberni permskiej, gdzie prawdopodobnie prowadził prywatną praktykę lekarską. Nie wiadomo dokładnie, kiedy wrócił w rodzinne strony, gdzie zmarł w 1890 r. Inny objęty śledztwem zesłaniec, Edward Radwański, szlachcic z powiatu trockiego gub. wileńskiej, pozostał w Kurganie, ponieważ śledczy nie dopatrzyli się z jego strony przestępczej działalności. W 1873 r. otrzymał pozwolenie na zamieszkanie w jednej z guberni Rosji europejskiej. O losach innych przebywających w Kurganie Polaków na danym etapie badań brakuje wiadomości³².

W następnych dwóch rozdziałach znajdują się listy Michała Żaby³³ i Edwarda Radwańskiego³⁴ z lat 1864–1866, zarekwirowane przez carską żandarmerię. W książce opublikowano oryginały listów w języku polskimi i ich tłumaczenia na język rosyjski, sporządzone na użytek rosyjskich śledczych. Dla prowadzących śledztwo najważniejsza była korespondencja Michała Żaby, która zawiera 60 listów oraz dwie notatki i liczy ogółem 181 kart. Przeważnie są to listy do rodziców, pozostałych na Wileńszczyźnie, i brata zesłanego do guberni permskiej. Ponadto Żaba otrzymywał sporo listów od kolegów zesłanych do innych miast Syberii Zachodniej.

Korespondencja Radwańskiego obejmuje 22 listy oraz jedną notatkę. Są to listy do żony Anieli i od żony oraz do bliżej nieznanego Kaliksta, a także pojedyncze listy od różnych bliskich i znajomych. Jak można sądzić z treści listów, większość ich przesyłana urzędową pocztą nie dochodziła do adresatów. Nie docierały zwłaszcza te, do których dołączano drobne kwoty pieniężne. W listach do rodziny i przyjaciół Żaba i Radwański, jak i inni polscy zesłańcy, narzekali na trudności w znalezieniu jakiegokolwiek pracy. Na przykład Żaba, mimo że był absolwentem Wydziału Medycznego Uniwersytetu Moskiewskiego, musiał zadowolić się posadą nadzorcy ekonomicznego w kurgańskim lazarecie. W korespondencji znajdujemy również wiele informacji na temat wzajemnych relacji między Polakami przebywającymi na zesłaniu, a także między polskimi zesłańcami a rosyjskimi urzędnikami i ludnością syberyjską. Wynika z nich, że w pierwszym okresie miejscowa ludność odnosiła się do Polaków wrogo, później z dystansem. Z czasem dochodziło do porozumienia i nawet wzajemnej pomocy. Świadczy o tym fakt po-

³² Tamże, s. 19–20.

³³ Tamże, s. 135–312.

³⁴ Tamże, s. 313–349.

średniczenia wielu zwykłych ludzi w dostarczaniu korespondencji zesłańcom przebywającym w rozmaitych miejscowościach Syberii Zachodniej. W listach do zesłańców pisanych przez krewnych, pozostałych w Kraju Północno-Zachodnim, znajduje się wiele wiadomości o ciężkim położeniu polskiej ludności w dobie popowstaniowej, represjach wobec rodzin uczestników powstania, konfiskatach majątków, coraz to nowych podatkach nakładanych przez rząd rosyjski itd.

Obie publikacje źródeł niewątpliwie zainteresują badaczy zajmujących się losami polskich zesłańców, odbywających kary w oddalonych regionach Imperium Rosyjskiego, gdzie trafiali za udział w powstaniu styczniowym lub za działalność w powstałych później nielegalnych organizacjach mających na celu odzyskanie niepodległości. Pozwolą one także lepiej zrozumieć ciężar represji, jaki spadł na uczestników powstania styczniowego po jego zdławieniu. „Urzędowe raporty o konfiskatach polskich majątków mają swoją wymowę, ale gdy czyta się listy rodziny z Litwy informujące zesłańców, jak majątki popadają w ruinę w wyniku nakładanych coraz to nowych podatków czy też jak trzeba było szukać jakiegoś innego pomieszczenia, bo majątek został zasekwestrowany i nie było gdzie mieszkać, wówczas mamy pełniejszy obraz losów szlachty zaściankowej w okresie rządów Murawjowa” – pisze polski historyk W. Caban we wstępie poprzedzającym publikację syberyjskiej korespondencji zesłańców postyczniowych³⁵.

³⁵ Tamże, s. 23.